# ІСТОРІОГЕНЕЗ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО УЯВЛЕНЬ ПРО ЇЇ ЗМІСТОВИЙ ОБСЯГ, ДИСЦИПЛІНАРНУ ПОБУДОВУ ТА НАУКОВИЙ СТАТУС

Микола СЛЮСАРЕВСЬКИЙ

Copyright © 2013

**Проблема та мета дослідження.** Нагальною потребою розвитку кожної конкретної науки є обговорення питань щодо її змістових меж і глибин, логічної організації знання, яке вона покликана продукувати, її дисциплінарної побудови і наукового статусу. В пошуку відповідей на ці питання конкретна наука (наукова дисципліна) не лише констатує наявний стан речей, а й *конструює* себе, творить свій образ – як для самої себе, так і для реального та гіпотетичного споживача продукованого знання. Причому робити це варто з урахуванням тієї обставини, що багато сучасних соціогуманітарних наук "ще занадто молоді, аби вважати, що їхня структура в основному склалася" **[22, с. 179]**.

Соціальна психологія належить, безперечно, до таких наук. Проблема її змістового обсягу, предметного простору, або, простіше кажучи, царини, яку вона має досліджувати, завжди стояла і продовжує стояти з особливою гостротою. До цього спричинилася розмитість, очевидна невиразність і, слід нарешті визнати, неадекватність її образу як наукової дисципліни, створеного, на жаль, зусиллями переважно самих соціальних психологів. Тому для вирішення означеного кола питань потрібно мати своєрідну арбітражну інстанцію. Роль такої арбітражної інстанції, на нашу думку, може виконати звернення до *історіогенезу соціальної психології,* до її першовитоків.

Зазвичай у дослідженнях з історії наукових дисциплін домінує так звана стратегія *презентизму,* що спонукає розглядати ідеї й теорії минулого з позицій сьогодення. Ця неодноразово критикована стратегія в багатьох випадках виправдана, адже без неї почасти взагалі неможливо окреслити об'єкт історико-наукового пізнання. Проте її не слід абсолютизувати. У розвитку тієї чи тієї наукової дисципліни нерідко виникають ситуації, коли потрібно йти від протилежного: поглянути на сучасне цієї дисципліни з позицій її минулого. Така, можна сказати, ревізія сучасного з погляду відповідності первинному проектові видається сьогодні вкрай нагальною для дальшого розвитку соціальної психології.

Отже, **мету** нашого дослідження вбачаємо в уточненні змістового обсягу, предметного поля, структури та наукового статусу соціальної психології на основі реконструкції її історіогенезу.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Невиразність образу й відтак наукового статусу соціальної психології зумовлює передусім тлумачення її як дисципліни, що нібито за самою своєю сутністю, за своїм предметом є маргінальною чи "гібридною" галуззю наукового знання, котра посідає проміжне місце між соціологією і психологією – науками, у надрах яких вона нібито зародилася, і через те мало не головна її місія полягає в тому, щоб слугувати для цих "батьківських" наук "мостом", "коридором", одне слово, певною сполучною ланкою **[1; 25; 26; 31; 32; 41]**. За таким тлумаченням стоїть той (як буде видно з викладеного далі, історично випадковий) факт, що у Сполучених Штатах Америки протягом кількох десятиріч соціально-психологічна проблематика розроблялася переважно (хоча й не тільки) вченими як із психологічною, так і з соціологічною освітою. Працювали вони відповідно в наукових установах та колективах як психологічного, так і соціологічного профілю, викладали на факультетах як психології, так і соціології. Природно, що їхні погляди на соціальну психологію і дослідницькі підходи помітно різнилися, що зрештою й призвело до появи доволі химерних термінів-покручів: "психологічна соціальна психологія (ПСП)" і "соціологічна соціальна психологія (ССП)". Поділ між цими двома соціальними психоло-

гіями закріпився й на інституційному рівні: секції соціальної психології були створені як в Американській психологічній асоціації, так і в Американській соціологічній асоціації.

Ці дві дисциплінарних гілки американської соціальної психології розвивались як паралельні лінії, що майже не перетиналися, доки у 60–70-х роках минулого століття відбулося загострення багатьох внутрішньо- та зовнішньополітичних проблем, з якими зіткнулися тоді Сполучені Штати, що поставило на порядок денний питання соціальної релевантності їх обох. Це, своєю чергою, зумовило появу на сторінках американської наукової періодики теми роздвоєння соціальної психології [**5; 30; 54; 57; 60**].

Першим чи, принаймні, одним із перших порушив її відомий соціолог, котрий плідно працював у царині соціальної психології, Т.М. Ньюкомб. У статті "Соціально-психологічна теорія: інтеграція індивідуального і соціального підходів", що нині вважається хрестоматійною, він розкритикував і соціальних психологів із психологічною освітою – за те, що "применшують або навіть ігнорують природу соціальної структури, членами якої є їхні обстежувані", і тих соціальних психологів, котрі отримали соціологічну освіту, – за те, що "не враховують біологічних і психологічних умов, за яких людські організми вибірково користуються своїм середовищем", фактично уподібнюють ці "організми" до "порожніх посудин, які заповнює культура" [**30, с. 17**]. Перспективу подолання наявних ґанджів американської соціальної психології Ньюкомб убачав у тому, що вона в обох своїх версіях – психологічній і соціологічній – має повною мірою усвідомити "як реальність психологічних процесів, так і реальність соціальної організації" [Там само, **с. 18**]. "<…> Мені б хотілось, аби розвиток соціальної психології йшов шляхом вивчення як психологічних, так і соціологічних проблем. Я чекаю на теорію, котра б ураховувала природу психологічних процесів не більшою і не меншою мірою, ніж реальні умови групового життя, у яких наявний перебіг цих процесів", – таким кредо завершував він згадану статтю [Там само, **с. 31**].

Слідом за Т.М. Ньюкомбом наведені тези з більшими чи меншими видозмінами потім неодноразово повторювали, до речі, далеко не завжди на нього посилаючись, інші американські автори, які переймалися *темою роздвоєння* соціальної психології [**5; 17; 42; 44; 54; 57; 60**]. При цьому (звернімо увагу!) психологічні процеси тлумачились як суто індивідуальні, несоціальні, що, за уявленнями американських соціологів, давало підстави відносити їх до царини психології, а "соціальні структури", "умови групового життя" тощо мислились як винятково соціологічні сутності, тобто позбавлені власного психологічного змісту. "Систематичне встановлення зв'язків між особистістю і соціальною структурою означає не психологізацію останньої, а пояснення тих процесів, за допомогою яких соціальна структура впливає на індивідів", – наголошував, наприклад, М.Л. Кон [**17, с. 171**]. За таких уявлень соціальну психологію справді можна тлумачити як маргінальну галузь науки, сполучну ланку ("місток", "коридор") між соціологією і психологією. Однак питання в тому, чи потрібно приймати на віру такі уявлення?

На жаль, останнє якраз і сталося з багатьма не лише західними, а й радянськими, а згодом і пострадянськими вченими. Річ у тім, що поява в американських наукових журналах теми роздвоєння соціальної психології збіглася у часі з періодом відродження соціально-психологічної науки в колишньому СРСР. Ініціатори її відродження, зрозуміло, читали ці журнали, і дехто з них сприйняв це суто американське інституційне роздвоєння, а відтак і міф про зародження соціальної психології в лоні двох "батьківських" наук, мало не за її головну методологічну проблему – аж до твердження, що "розуміння предмета соціальної психології та її статусу в системі наук залежить від розуміння предметів як психології, так і соціології" [**1, с. 22**]. Тим самим соціальна психологія прирікалася на роль "бідної попелюшки", котра змушена шматочками відвойовувати в "батьківських" наук свій, не вельми зрозумілий для самих науковців предмет.

Особливо нав'язливо міф про "батьківські" науки та подвійну референцію соціальної психології насаджувався у загалом ґрунтовному і досі чи не найкращому підручнику Г.М. Андреєвої, що перевидається досьогодні, пасаж із якого було щойно процитовано, а також у її наукових працях та підготовленій разом із співавторами хрестоматії [**39**]. Своєрідною парафразою цього міфу став і запропонований П.М. Шихиревим концепт *базової дисципліни,* згідно з яким американська соціальна психологія розвивається, мовляв, на базі психологічної науки, а західноєвропейська – на базі соціології [**46**].

Зі згаданих джерел тема подвійного походження та подвійного статусу соціальної психології перекочувала також в українську наукову та навчальну літературу часів незалежності [**18; 26; 31; 32**]. Щоправда, Л.Е. Орбан-Лембрик цілком слушно зауважує: “<…> Визнання факту (?), що соціальна психологія базується, з одного боку, на соціології, а з іншого – на психології, зовсім не сприяло становленню соціальної психології як самостійної науки” [**31, с. 13**]. Проте сам “факт” під сумнів не ставиться.

Найдивовижніше, що соціальні психологи в Україні та Росії вперто продовжують культивувати стереотип роздвоєння соціальної психології навіть тоді, коли висвітлювані ними реалії її сучасного розвитку, здавалось би, спонукають про нього взагалі забути. Так, О.В. Якимова у вступі до хрестоматії, названої не без відтінку такого собі дисциплінарного мазохізму “Соціальна психологія: саморефлексія маргінальності”, починає з того, що розглядає ті кардинальні зрушення, які намітилися у соціальній психології Північної Америки та Західної Європи внаслідок кризи 1970-х років. Слідом за європейськими авторами, котрих цитує, вона стверджує, що криза вирішилася доволі своєрідно, а саме (увага!) шляхом поділу дисципліни на дві соціальні психології, перша з яких дотримується “старої”, позитивістської парадигми, а друга спирається на засади соціального конструкціонізму [**41, с. 8–9**].

Отож – знову дві соціальні психології. Знову поділ, але вже зовсім інший. І якщо він такий значущий, як стверджує авторка, то колишнє розмежування на психологічну і соціологічну соціальну психології навряд чи й заслуговує на увагу. Аж ні. Поговоривши про парадигмальні зрушення, О.В. Якимова повертається до давно заїжджної теми: “Уявлення про пошуки соціальною психологією свого “обличчя” буде неповним, якщо залишити осторонь межовий характер соціопсихологічного знання, його подвійну референцію. Виникнувши на стику двох самостійних наук, психології і соціології, західна соціальна психологія має сьогодні “два обличчя” – психологічне і соціологічне” [Там само, **с. 11**].

Така позиція укладачки хрестоматії позначилась і на доборі її матеріалів. Значну їх частину склали праці американських соціальних психологів соціологічної орієнтації, тобто соціологів, що ідентифікують себе як соціальні психологи. На тлі феєричних (хоч нерідко й спірних) методологічних новацій К.Дж. Джерджена та Р. Харре їхні теоретизування виглядають, відверто кажучи, досить блякло. Якщо спробувати виділити головну інтенцію цих теоретизувань, то вона в сухому залишку полягає у пошуку відповіді на питання, як поєднати дві гілки американської соціальної психології – ПСП і ССП? Але, очевидно, завдання стояло поєднати у такий спосіб, щоб нічого насправді не поєднувати, бо внаслідок інституційного поєднання “соціологічні” соціальні психологи втратять своє місце у соціологічних інституціях і не зможуть посісти його в інституціях психологічних.

Звичайно, цю інтенцію ретельно впаковано у респектабельні міркування про потребу збереження проблемних полів, особливого кола інтересів, ключових понять ССП. І все ж проступає вона (ця інтенція) цілком рельєфно, передусім у публікації Ш. Страйкера [**42**], який зізнається, що для ССП, котра почувається у соціологічному співтоваристві вельми незатишно (“існує в несприятливому, байдужому і навіть активно ворожому, оточенні” [Там само, **с. 210**]), об’єднання “двох психологій” було б рівнозначним катастрофі: соціологи-структуралісти з радістю позбулися б її на своїх факультетах, де й так програми із соціальної психології користуються серед студентів дедалі меншою популярністю.

Наведена публікація недвозначно засвідчує: обстоювання особливого статусу ССП пояснюється, якщо скористатися термінологією сучасних методологів науки, скоріше не когнітивними, а соціальними причинами – її адепти не хочуть утратити свого “місця під сонцем”. А з когнітивного погляду, ССП стає просто нецікавою для соціології, непотрібною їй галуззю, що й закономірно. Адже такі напрями соціології, як символічний інтеракціонізм, феноменологія, соціальний конструкціонізм тощо, досліджують де-факто те ж саме, що й соціальна психологія – психологічні аспекти соціального (байдуже, визнають це дослідники чи ні). То навіщо у системі соціологічного знання ще й вона?

Деактуалізувалась і теза про потребу врівноважування обмеженої у своїх методологічних підходах психологічної версії соціальної психології соціологічною версією як більш соціальною. Адже становище в американській ПСП, попри всі можливі застереження, істотно змінилося відтоді, як її критикував Т.М. Ньюкомб за ігнорування соціальної структури: “психологічні” соціальні психологи перестали

зациклюватися лише на лабораторному експерименті, вийшли в поле, вивчають особистість і міжособові стосунки в умовах реальних соціальних груп. Іншими словами, ігнорування, якщо й спостерігається, то меншою мірою, ніж раніше.

З огляду на все вищезазначене, проблема двох соціальних психологій і, отже, їх інтеграції, взаємодоповнення тощо стає проблемою вчорашнього дня. Навіть для США, не кажучи вже про Західну Європу, де така проблема взагалі не стояла. Проте стереотип подвійного походження і статусу соціальної психології виявився на диво живучим. На нього натрапляємо не лише у працях соціологів та психологів, а й у наукознавчих джерелах. Зокрема, відомий французький фахівець у галузі методології соціальних наук М. Доган, досліджуючи явище їх гібридизації, відносить до гібридних наукових дисциплін чи не першочергово соціальну психологію, стверджуючи, що її виникнення на стику із соціологією "позбавило колишню психологію величезної території" **[11, с. 5]**.

Проти таких уявлень рішуче виступає, однак, його співвітчизник, один із найвидатніших соціальних психологів сучасності С. Московічі. "<...> У соціальній психології бачать засіб заповнення прогалин: з одного боку, дати внутрішній світ соціальному суб'єктові, а з другого – повернути індивідуального суб'єкта у зовнішній світ, тобто у світ соціальний. Психологія для одних і соціологія для інших – така нібито природа соціальної психології. За такого підходу соціальна психологія виявилась би водночас і гібридом, і наукою, що підбирає послідки, не використані іншими науками, близькими до неї", – пише Московічі і додає: "<...> якщо врахувати все – і її сьогодення, і її минуле, – то стає зрозуміло, що цей імідж гібрида – не її імідж" **[28, с. 25–26]**.

Становить інтерес у цьому проблемному контексті і погляд авторитетного британського історика науки Р. Сміта: *"...соціальна психологія сутнісно є загальною дисципліною, що перебуває в основі спеціальних дисциплін – психології і соціології"* **[38, с. 289]**. Звичайно, це можна заперечувати. Але погодьмося, "перебуває в основі" – це дещо інше, аніж є міждисциплінарною (маргінальною) галуззю, похідною від "батьківських" наук, їх гібридом чи слугує сполучною ланкою, "коридором", яким соціологія і психологія між собою поєднуються.

Принципово новий погляд на місце у системі наук та міждисциплінарні зв'язки психологічної науки загалом, а відтак і соціальної психології, пропонує відомий російський психолог А.Л. Журавльов **[13]**. Наскільки нам відомо, він уперше, принаймні серед психологів, зважився відкрито заявити: *психологія не має і не може мати монополії на пізнання психічного.* Його, паралельно з нею, тією чи іншою мірою вивчають найрізноманітніші науки – від генетики та нейрофізіології до соціальних наук. Підкреслимо: соціальних наук у цілому, а не лише соціології. Звідси, за Журавльовим, випливають як потреба, так і реалії міждисциплінарних зв'язків психологічної науки та її окремих дисциплін, серед котрих одне із чільних місць й посідає соціальна психологія.

Ми тут не маємо змоги детально аналізувати далі концепцію А.Л. Журавльова. Однак важливо зазначити, що в ній дістає оригінальне пояснення, зокрема, інституціоналізоване "вкорінення" соціальної психології у структурі соціологічного знання. Це "вкорінення" розглянуто як певний рівень чи особливу форму міждисциплінарних зв'язків, що реально склалися між психологією та іншими науками. Причому не лише із соціальними. Так само "вкорінилася" в технічних науках інженерна психологія (як технічна спеціальність!), у медичних – клінічна психологія, у медичних і біологічних – психофізіологія. Однак, попри "вкорінення" в інших науках, усі ці дисциплінарні напрями продовжують розвиватися водночас і передусім як психологічні дисципліни. Такий, сказати б, незвичний, нетрадиційний тип міждисциплінарності названий науковець характеризує як притаманний саме психології [Там само, **с. 21**].

Але якщо психологія не має монополії на пізнання психічного, то чим тоді вона, і соціальна психологія як її складова, відрізняються від інших наук, які теж його вивчають? На нашу думку, тим, що для психології і, відповідно, для соціальної психології воно становить *предмет вивчення*, тоді як у межах інших наук його дослідження виконує, хоч нерідко й важливу, але *допоміжну функцію.* У цьому легко переконатися, звернувшись іще раз до праць соціологів, котрі переймаються соціально-психологічною проблематикою. Як констатує О.В. Якимова, пріоритетною темою їхніх метатеоретичних міркувань є пошук соціопсихологічного алгоритму, "корисного"

соціології [**41, с. 14**]. Про це ж говорить, формулюючи цільове призначення своєї статті, Р.Х. Тернер: “Моя головна мета полягала в тому, щоб здійснити інвентаризацію найважливіших в історичному плані підходів до вивчення особистості в суспільстві під кутом зору завдань побудови такої теорії соціальної динаміки, де особистість постала б як проміжна змінна” [**44, с. 154**]. Зрозуміло, що така постановка питання (особистість і ширше – психічне як таке – це лишень проміжна змінна) ніколи не може бути прийнятною для професійного психолога. А тому й усі проекти інтеграції ССП із ПСП були і є апріорі приреченими на невдачу.

Отже, соціальна психологія, як і кожна покликана до життя суспільною практикою наука, має визначати свої предмет і змістовий обсяг самостійно, виходячи із розуміння власних теоретико-методологічних підстав та історії розвитку, а не із витлумачення предметів наук, що з нею межують, як це видається деяким шановним колегам.

Але, перш ніж дати визначення предмета соціальної психології, вважаємо за важливе розставити крапки над “і” стосовно міфу про її походження, що потребуватиме бодай короткого історичного екскурсу. Здійснюючи такий екскурс, апелюватимемо до класичних праць, які становлять підмурівки соціально-психологічного знання, позаяк погоджуємося з В.І. Подшивалкіною, що сьогодні “звернення до класики науки – це характерна риса всіх наукових дисциплін. Одна з причин пов’язана з тим, що нагромаджуваний емпіричний матеріал призводить до втрати цілісного сприйняття явища, яке вивчається; відтак повернення до витоків у цьому разі є поверненням до ще не цілком препарованого об’єкта, коли через історичні причини класики ще такою мірою не вимотані частковостями і бачать об’єкт у бодай неповному, але цілісному вигляді. Крім того, з’являється можливість виявити логіку того, що у цих теоріях мало відбиток часу, а що витримує випробування часом. Іншими словами, звернення до історії дає змогу відділити частковості від усезагального” [**6, с. 149**].

До цього додамо, що, згідно із висновками С.О. Кравченка, традиційний, лінійний підхід до старіння соціального знання більше не працює, оскільки ускладнення соціуму спонукає вчених до *постійного перевідкриття,* здавалося б, історично вичерпаних ідей, і відтак соціальне знання переходить з історично-контекстуального у *позачасовий час*[1] існування, в нову рефлексивну темпоральність, яка домінує нині [**19, с. 16**]. Те саме, безперечно, можна сказати і з приводу психологічного, зокрема соціально-психологічного, знання.

Отже, в гранично спрощеній, вульгаризованій інтерпретації, з-поміж апологетів якої можна назвати, скажімо, Р. Пенто та М. Гравітца, міф про походження соціальної психології має такий вигляд: були дві науки – психологія і соціологія, одна аналізувала природу людини, друга – природу суспільства, потім виникла соціальна психологія, яка аналізує ставлення людини до суспільства [**35, с. 163**]. Насправді ж усе було не зовсім так, а точніше – зовсім інакше. Це яскраво простежується на прикладі одного з визнаних батьків-засновників соціології Е. Дюркгайма, відомого своїм антипсихологізмом.

Проте цей антипсихологізм був досить дивним, як на сучасного соціолога. За Дюркгаймом, уся соціологія цілком – це *колективна психологія* [**52, с. 47**]. У чому ж справа? А в тому, що на той час соціології як такої... ще просто не було (проект її створення був лише проголошений О. Контом, і саме тому Дюркгайма справедливо вважають одним із її засновників). А психологія, щоправда в початковому стані, вже була. Історичним фактом є те, що її відокремлення від філософії та фізіології *передувало* виділенню соціології у самостійну дисципліну [**8, с. 22**]. Однак тодішня психологія, ще “намертво” прив’язана до фізіології родинною пуповиною, повністю зводила психічні явища до суто індивідуальних[2]. Е. Дюркгайм же цікавився передусім такими явищами, як “колективна свідомість”, “колективні уявлення”, “колективні почуття”, “колективна увага” тощо. І виступав він насправді не проти психології, а проти зведення цих явищ до індивідуально-психологічних: “<...> Ми не бачимо ніякої недоладності у тій думці, що соціологія є психологією, якщо тільки при цьому додати, що соціальна психологія має свої власні закони, які

[1] Термін уведено М. Кастельсом [**51, с. 16**].

[2] Як можна було побачити з викладеного вище, таке розуміння психічних явищ властиве й для багатьох сучасних учених, зокрема для американських.

відрізняються від законів індивідуальної психології" [**52, с. 47**]. Тому Дюркгайма правомірно вважати рівною мірою й засновником соціальної психології [див. **46, с. 194**].

Схожі до висловлюваних ним ідей можна виявити (це є вельми важливим під кутом зору відродження традицій вітчизняної соціальної психології) і в історії української соціогуманітарної думки. Так, у працях Б.О. Кістяківського, який вважав, що "кожна сім"я і суспільство, кожне громадянське об'єднання або професійне товариство базується на спільності психічних функцій їх учасників" [цит. за **47, с. 380**], та А.С. Звоницької. Обстоюючи неможливість абстрактного протиставлення особи і суспільства, вона послідовно доводила, що психічне є не просто чинником суспільного життя, а його основою – у тому сенсі, що всі суспільні відносини, всі людські стосунки, всі соціальні зв'язки мають психологічну природу [**15**].

Отож-то те, що ми сьогодні називаємо "соціологія", і те, що називаємо "соціальна психологія", спочатку формувалось як одна галузь наукового знання, і соціальної психології було в ній вочевидь більше. Біля витоків цієї галузі стояли видатні мислителі, корифеї суспільної думки, котрі мали здебільшого філософську, юридичну або філологічну освіту і дуже широке коло наукових інтересів. Тому однозначне віднесення їх, як це часто нині робиться, до соціологів, психологів чи соціальних психологів є вельми проблематичним, іноді недостатньо коректним або й узагалі курйозним. Так, у згадуваної вже О.В. Якимової читаємо, що серед батьків-засновників соціальної психології "були як відомі психологи (Тард, Лебон, Фройд, Левін, Оллпорт), так і класики соціологічної думки (Дюркгайм, Мід, Кулі, Гофман)" [**41, с. 11**]. Тут маємо цілий букет натяжок, пересмикувань, а то й відвертих нісенітниць, адже, наприклад, Тарда та Лебона в довідкових виданнях називають найчастіше соціологами, інколи соціальними психологами (і водночас соціологами, криміналістами тощо), але *ніколи* – психологами, якими вони в традиційному розумінні й не були. А філософ за освітою Дж. Г. Мід, як відомо, *ніколи* не вважав себе соціологом[3], протягом усієї своєї університетської кар'єри викладав соціальну психологію і як соціолог здобув визнання лише посмертно, після публікацій Г. Блумера, котрий оголосив його вчення символічним інтеракціонізмом [див. **53, с. 75**]. А от учених, яких можна беззастережно назвати "відомими психологами" серед авторів перших соціально-психологічних теорій, які з'явилися на рубежі XIX–XX століть, за винятком В. Вундта, якраз і не було. І, напевно, саме тому та сфера наукових знань, про яку йдеться, спершу почала оформлюватись як соціологія, а не як соціальна психологія.

У своїй соціологічній іпостасі вона дедалі більше "об'єктивувала" свій предмет, убачаючи його в соціальних інститутах і соціальних статусах, утім не відмовлялася повністю і від пізнання суб'єктивних, тобто психологічних, аспектів суспільного життя[4]. Той же Е. Дюркгайм еволюціонував саме у цьому напрямку. На певному етапі цієї еволюції він почав бачити суть соціології в аналізі соціальних інститутів, бо, прагнучи виявлення законів суспільного життя, дійшов висновку, що сучасна йому соціальна психологія "скоріше є лише словом, яке позначає всілякі загальні розмірковування, суперечливі, неточні і без визначеного об'єкта" [**12, с. 56**]. Однак разом з тим Дюркгайм сформулював і концепцію колективних уявлень, яка за всіма ознаками є, безперечно, соціально-психологічною.

Предмет соціології визначають нині як соціальну реальність у єдності її об'єктивних і суб'єктивних вимірів [**43**], а для соціологів постмодерністської орієнтації взагалі існують лише суб'єктивні виміри (сенси і значення, які учасники суспільного процесу приписують своїм стосункам та діям [**3; 7**]). Але ж і соціальна психологія вивчає не що інше, як соціальну реальність у її суб'єктивних вимірах. Тому сфери досліджень сучасних соціології і соціальної психології неминуче перетинаються, взаємонакладаються. І саме з тієї ж причини їх предметно-змістові відносини це радше не міждисциплінарні, а *конкурентно зорієнтовні взаємопроникні зв'язки* (себто взаємно запозичують підходи, методи, методики і т. ін.), що, на нашу думку, цілком допустимо у пост-

[3] З огляду на це, між іншим, спірною є й теза про те, що інтеракціоністська орієнтація у соціальній психології має соціологічне походження [**2, с. 28**].

[4] Якщо б соціологія відмовилась од вивчення цих аспектів, то мала б вигляд, що не має нічого спільного з нинішнім своїм станом, адже не могла б спиратися навіть на свій головний метод – масові опитування, які відображають здебільшого не що інше, як певний зріз *психіки* людських спільнот.

модерністському методологічному дискурсі. Вказане, звісно, не означає, що соціологія повністю вичерпує суб'єктивні виміри соціальної реальності *як предмет дослідження.* Навряд чи вона спроможна їх вичерпати – принаймні доти, доки мислитиме ці виміри як проміжні змінні. Однак якщо б соціологія почала рефлексувати їх інакше, то була б уже не соціологією, а якимось варіантом соціальної психології. Утім, то її власна, внутрішньодисциплінарна проблема.

А ми наголосимо ще раз, що (з огляду на викладене) соціальній психології, аби випростатися на "повний зріст" власного упредметнення, не комплексувати з приводу надуманої маргінальності, належить визначатися зі своїм об'єкт-предметним, змістовим обсягом самостійно, з упевненістю у власних силах, а не ламати голову над тим, як би випадково не заступити на територію сусідніх наук. І точкою відліку в цій справі має слугувати, на наше переконання, *історія соціально-психологічної думки класичного періоду,* тобто та соціально-психологічна класика, котра була, за В.І. Подшивалкіною, ще не вимотана частковостями і, отже, могла бачити свій предмет цілісно, у повному обсязі, як того вимагали суспільні очікування та запити.

Не будемо намагатися "підправити" цю історію: перші, класичні, соціально-психологічні теорії (Е. Дюркгайм, В. Вундт, Г. Лебон, Г. Тард), рівневі популярності яких сучасний науковець може хіба що позаздрити, як відомо, не містять визначень предмета соціально-психологічної науки. Проте їх аналіз не залишає сумніву, що їхні автори вивчали чи (якщо так комусь більше подобається) намагалися вивчати психічні явища, емпіричними референтами (носіями) яких є не тільки або й не стільки окремі індивіди, а більш чи менш великі зібрання та об'єднання людей (так звані натовпи, етноси тощо). Такі явища найчастіше називають *надіндивідуальними,* хоча можливі й інші терміни. Наприклад, А. Маслов послуговувався поняттям "трансперсональні феномени" **[24]**.

Вважаємо, що найвагоміший для подальшого вивчення цих явищ крок зробив один із творців теорії психології мас Г. Лебон **[20]**, котрий фактично вперше концептуально осмислив та переконливо описав їх як емпіричну, чуттєво сприйману реальність. Тим самим він здійснив досі належно не оцінене[5] епохальне наукове відкриття, на тлі якого всі його надмірні емоції та одіозні політичні оцінки, що піддаються нещадній критиці дотепер, видаються ущент другорядними. Звісно, й до Лебона чимало писали про колективну душу, групову свідомість. Звичайно, це відкриття було підготовлене багатовіковою філософською традицією холістичного способу мислення, найяскравішим утіленням якої стало геґелівське вчення про "об'єктивний дух". На основі вчення Геґеля в Німеччині й склалася теорія психології народів (М. Лацарус, Г. Штейнталь, В. Вундт), з якою був добре обізнаний Лебон. Але психологія народів постулювала вельми абстрактні уявлення про надіндивідуальну психіку, допускала можливість її вивчення лише в упредметненому в продуктах культури вигляді (мистецтво, релігія, мова, міфи, звичаї тощо). А Лебон осягнув і відтворив цю абсолютно не пізнану на той час реальність як багатоманіття натуральних ("живих") форм, що відтак можуть вивчатися науковими методами в польових умовах, хоч і не запропонував таких методів.

Ідеями пізнання надіндивідуальних психічних явищ, їхнього впливу на індивідуальну психіку були просякнуті й інші з перших соціально-психологічних теорій, що виникали на рубежі XIX–XX століть. Проте вже на початку 1920-х років, коли соціальна психологія заявила про себе як експериментальна дисципліна, вона категорично порвала із цими ідеями, тим самим різко звузивши свій предмет. "Соціальна психологія – це наука, котра вивчає поведінку індивіда тією мірою, якою ця його поведінка стимулює поведінку інших індивідів, або є реакцією на їхню поведінку; і котра описує свідомість індивіда як усвідомлення соціальних об'єктів і соціальних реакцій", – декларував провісник експериментального етапу в розвитку соціальної психології американець Ф. Оллпорт **[49, с. 12]**.

Предмет соціально-психологічних досліджень було сутнісно зведено до індивідуальної поведінки, зумовленої впливом, або й простою присутністю, інших людей. А та частина втраченого соціальною психологією змістового обсягу, яку почали позначати терміном "колективна поведінка", повністю відійшла до соціології. При цьому остання вивчала колективну поведінку переважно під кутом зору виникнення та закріплення її нових форм як елементів соціального ладу **[4, с. 170]**. Психо-

[5] Єдиним прецендентом гідного визнання наукових заслуг Г. Лебона є книга С. Московічі "Доба натовпів" [27].

логічне наповнення цих форм соціологів цікавило мало. Як наслідок, про психологічну феноменологію багатьох проявів надіндивідуальної активності людей ми сьогодні знаємо не більше того, про що писав свого часу Г. Лебон. Такою є справжня ціна звуження соціальною психологією свого предмета, хоча це звуження в зарубіжній соціально-психологічній історіографії й досі нерідко оцінюється як беззастережно продуктивне [**56**].

Дефініція Ф. Оллпорта на кілька десятиріч окреслила пізнавальну територію соціальної психології. Із більшими чи меншими видозмінами її потім відтворювали інші автори. Щоправда, під впливом бігевіоризму із неї повністю "випарувалася" свідомість, залишилася лише поведінка. Наведемо найбільш типові приклади:

"соціальною психологією є наукове вивчення досвіду і поведінки індивіда у зв'язку з дією на нього соціального стимулу" [**59, с. 8**];

"соціальна психологія – це підрозділ психології, пов'язаний з конкретно-науковим вивченням поведінки індивідів як функції соціальних стимулів" [**55, с. 1**];

"об'єктом соціальної психології є вивчення залежності та взаємозалежності між індивідуальними поведінками" [**61, с. 3**].

Узагальнивши подібні визначення, Г. Оллпорт висновує, що "переважна більшість соціальних психологів розглядає свою дисципліну як спробу зрозуміти і пояснити, який вплив справляє на думки, почуття та поведінку індивідів дійсна, уявлювана або гадана поведінка інших" [**50, с. 3**]. Таке обмежене розуміння предмета соціально-психологічної науки у 1970-х роках викликало гостру критику з боку західноєвропейських учених (С. Московічі, Г. Теджфел, Р. Харре та ін.), які зініціювали так званий антиамериканський бунт у соціальній психології. Вони змістили акцент аналізу на широкий соціальний контекст, реальні (неекспериментальні) ситуації взаємодії людей, міжгрупові стосунки, однак їм так і не вдалося визначити її предмет бодай таким чином, щоб він повною мірою увібрав у себе змістовий обсяг перших соціально-психологічних теорій, не кажучи вже про відображення її сутності як наукової дисципліни.

Наприклад, С. Московічі в 1970 році писав: "Я пропоную розглядати як головний предмет дослідження, характерний винятково для психосоціології (тоді він послуговувався цим терміном. – *М. С.*), усі явища, які належать до *ідеології комунікації*[6], з погляду їх ґенези, структури та функцій" [цит. за **28, с. 19–20**]. Певне, відчуваючи недостатність такого визначення, Московічі у своїх подальших працях неодноразово його уточнював і змінював: "царина дослідження соціальної психології – це групи та індивіди, які творять свою реальність, керують одне одним і створюють як зв'язки, що їх поєднують, так і відмінності, які їх розмежовують" [**58, с. 60**]; *"соціальна психологія – це наука про явища ідеології* (когнітивні явища та соціальні уявлення) *і комунікативні феномени.* Усе це – на різних рівнях <...> людських стосунків: стосунків між індивідами, між індивідами та групами і між групами" [**28, с. 20**]; "соціальна психологія – це наука про соціальні уявлення, які об'єднують індивідів, заряджають їх енергією та надають сенсу існуванню суспільства" [**29, с. 7**].

Якісь із цих визначень більш прийнятні, особливо ті, де поряд із індивідами робиться наголос на групах; якісь менш вдалі. Та навряд чи бодай котресь із них можна вважати цілком задовільним, тим паче останнє, що демонструє типовий приклад того, на жаль, поширеного у сфері психологічної науки гносеологічного явища, яке А.В. Юревич називає розтягуванням центральної категорії часткової психологічної теорії на всю психологічну реальність [**48, с. 180**]. У даному разі такою категорією є соціальні уявлення.

Надмірна звуженість одних, як і невиразність інших дефініцій предмета соціальної психології, на що досі хибують зарубіжні публікації, негативно позначаються на логіці організації соціально-психологічного знання, заважають зведенню його завершеної дисциплінарної побудови. Ілюстрацією справедливості цієї тези, гадаємо, може слугувати ситуація з тематикою психології мас, яку наприкінці XX століття буквально відродив з небуття, дав їй "друге дихання" все той же С. Московічі. Його "Доба натовпів" стала справжнім гімном цій течії соціально-психологічної думки, котру він прирівняв за історичним значенням до політичної економії, стверджуючи, що ідеї цих "двох наук про людину" склали історію, "абсолютно конкретно вказавши на події нашої епохи" [**27, с. 28**]. Однак у виданому за його редакцією підручнику із соціальної психології, що витримав багато перевидань, зокрема й

[6] Згідно з пізнішими поясненнями, які давав С. Московічі, такими явищами є системи уявлень та атитюдів [**28, с. 20**].

російською мовою, для психології мас усупереч очікуванням віднайшлося лише вельми скромне місце в останній, присвяченій прикладним напрямам соціально-психологічної науки частині – поряд із такими, хоча й важливими, але далеко не наріжними темами, як расова дискримінація, пропаганда, поширення чуток тощо [**40**]. Отож навіть у тих випадках, коли на Заході вже й визнають правомірність розроблення тематики на кшталт психології мас, вона все одно не входить в основне "тіло" соціально-психологічного знання.

На цьому тлі у значно виграшнішому світлі постає вітчизняна традиція побудови соціальної психології як наукової та навчальної дисципліни, що склалася ще за часів СРСР. Автори переважної більшості російських та українських підручників виокремлюють у соціально-психологічному знанні одні й ті самі структурні елементи, хоч і подають їх у різній послідовності:

– соціальна психологія особистості;

– психологія міжособового спілкування та міжособової взаємодії;

– психологія малих груп (інколи поряд із малими виділяють також середні групи);

– психологія великих груп і масових явищ;

– психологія міжгрупової взаємодії [**1; 14; 25; 32; 33**].

Тобто в основу структури соціально-психологічного знання вітчизняні науковці кладуть базисну категоріальну тріаду "особистість – група – взаємодія (спілкування)".

Беручи до уваги історичні традиції соціально-психологічної думки і ту картину онтології психічного, що в ній зафіксована, такі уявлення про змістовий обсяг соціальної психології вважаємо на сьогоднішній день найбільш повними і найкраще логічно впорядкованими. Вони викристалізувалися у процесі дискусій щодо предмета соціальної психології, які точилися в колишньому Радянському Союзі наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років. І тим, що ці уявлення сформувалися саме в такому вигляді, світова соціально-психологічна наука має завдячувати радянським соціальним психологам. У цьому їх безперечна історична заслуга, попри те, що загалом їхній теоретичний та емпіричний доробок ні за кількістю, ні за якістю не йде в порівняння зі здобутками американської та західноєвропейської соціально-психологічних традицій.

Що ж стосується власне *предмета* соціальної психології як такого, його формулювання, то тут радянські соціальні психологи істотно не просунулися вперед порівняно із західними. Звернімося до найбільш відомого визначення, що належить Г.М. Андреєвій, розтиражованого в підручниках інших авторів та в довідкових виданнях. Згідно з ним, предметом соціальної психології є закономірності поведінки та діяльності людей, зумовлені включенням їх до соціальних груп, а також психологічні характеристики цих груп [**1, с. 11**]. Неважко помітити, що воно має ті ж самі ґанджі, слабкі місця, що й розглянуті вище визначення західних авторів.

Уразливість таких визначень бачиться в тому, що вони, по-перше, окреслюють радше коло емпіричних об'єктів соціально-психологічного дослідження, ніж ті явища, які потрібно досліджувати; по-друге, описують функціонування цих об'єктів у категоріях (поведінка, діяльність, комунікація), які допускають елімінацію психічного. Присутність психології в таких визначеннях не відчувається або відчувається вкрай невиразно, що й дає підстави для тлумачень соціально-психологічної науки як гібридної дисципліни, яка є трохи психологією, трохи соціологією, а в підсумку – ні сим, ні тим. Не рятують становища й спроби визначення предмета соціальної психології з допомогою категорій на кшталт "соціально-психологічна реальність" [**31**], що самі потребують визначення.

Тому, аби перестати бути ні сим, ані тим, соціальна психологія має чітко позиціонувати себе як *психологічну науку про соціальне, про його внутрішній (психічний) зміст* у всьому багатоманітті витоків і проявів останнього. Іншими словами, предмет соціальної психології має охоплювати все те, що відомо світовій психологічній думці про спільне життя людей, і те, що вона тільки "намацує" у цій царині, – від парадоксу Лап'єра до юнґівських архетипів колективного несвідомого. У її предметі слід враховувати і ту первинну зрощеність і нероздільність індивідуальних психічних процесів, що, згідно з ученням С.Л. Франка, втілюється в першоєдності "ми" [**45, с. 68**]; і той "найглибший ґрунт спільного", на основі якого, за В.А. Роменцем, тільки й стає можливою людська унікальність та неповторність [**36, с. 77**]; і те, що особистість, як доводить С.Д. Максименко, починається з любові, з духовної єдності двох люблячих істот, тобто задовго до фізичного народження і навіть зачаття [**23**].

З огляду на це, в низці попередніх публікацій [**33, с. 11–30; 37, с. 13–36, 51–60**] нами

запропоновано визначати **предмет соціальної психології** як *індивідуальні та надіндивідуальні (групові, колективні, масові) психічні явища, що зумовлюються історичною та культурною єдністю людей, їх взаємодією, спільною діяльністю і виявляються в особливостях індивідуальної, групової та міжгрупової поведінки.*

Маємо зауважити, що таке визначення закономірно веде до розширення уявлень про онтологію психічного, зокрема, про його надіндивідуальні формовияви. Розуміємо: це питання далеко не просте і навіть у певному сенсі дражливе, адже визнання онтології надіндивідуальної психіки завжди було каменем спотикання для психологів, вихованих на уявленнях про психіку як функцію високоорганізованої матерії. Але, по-перше, чи доречно й надалі цю високоорганізовану матерію зводити до ізольованого у черепній коробці мозку окремого індивіда? Психологічній науці, причому аж ніяк не лише релігійно-містичного спрямування, давно відомі ідеї, що відходять від такого розуміння субстрату психічного, наприклад, ідеї теорії поля К. Левіна **[21]** чи тлумачення О.М. Леонтьєвим психіки як функціонального органу діяльності, а не мозку[7]. Згадані ідеї вочевидь не менш "фантастичні" від концепту колективної душі, і з успіхом, на наше переконання, можуть бути поширені на неї ж. Ніщо не заважає тлумачити її, скажімо, як той же функціональний орган діяльності. Це, власне, й роблять В.П. Зінченко та Є.Б. Моргунов, говорячи, що душа, психіка, свідомість можуть розглядатись як функціональні органи не лише індивіда, а й соціуму **[16, с. 121]**.

А, по-друге, ще невідомо, чого більше в упередженому ставленні до надіндивідуальних психічних явищ – принципових сумнівів щодо їх реальності (заснованих на відсутності фізіологічних доказів існування їхнього субстрату) чи небажання порушити своєрідне табу на вивчення цієї реальності. Наявність такого табу недвозначно підтверджує С. Московічі: "<…> Про психологію мас судять так, коли б ішлося про астрологію, незважаючи на те, що найвидатніші мислителі й класики психології займалися нею. Я гадаю, що це тому, що вона недоступна експериментальній верифікації або математичному вираженню. Проте можна також перевернути це твердження, заявивши, що її положення і не намагалися верифікувати або надати їм математичного вираження саме для того, щоб закріпити табу. Зневажливий смисловий відтінок, якого набула вокабула "психологія мас", виявляє страх перед нею і, в кінцевому підсумку, перед людьми, солідарними із суспільством" **[27, с. 22]**.

Утім, постає й інше питання: а чи так уже потрібно завжди докопуватися до субстрату психічних явищ, щоб їх вивчати? Занепокоєння з приводу субстрату стало просто-таки нав'язливою ідеєю, гносеологічним комплексом психологів, тоді як, приміром, соціологічне мислення зазвичай цією проблемою особливо не переймається. "Соціологія навіть на теоретичному рівні займається вивченням *суспільства* в його різних утіленнях (нехай то будуть соціальні норми, цінності, інститути, дії, взаємодії, агенти, а̀ктори тощо), а не природи суспільства", – зазначає О.Б. Гофман **[9, с. 22]**. В онтологічному плані соціологічне мислення цілком задовольняється гранично абстрактними категоріями на кшталт "соціального цілого", "соціальної реальності", "соціальної форми руху матерії". Тим часом очевидно, що у цих, зовні респектабельних категоріях, які забезпечують соціологам гносеологічний спокій з приводу онтології, насправді не більше емпіричного змісту, ніж у "фантастичних" поняттях колективної душі чи групової свідомості. То, напевне, й соціальній психології не слід бездумно відмовлятись од вивчення всього, що не узгоджується із традиційними ідеологемами субстрату. Тим паче, що неспростовні з погляду сьогодення ідеологеми завтра можуть виявитися таким собі флогістоном та їх безболісно замінять інші.

Звичайно, значна частина предмета соціальної психології (зокрема, надіндивідуальні психічні явища) не вписується в ту картину психічного, яку змальовує загальна психологія. Але це означає лише неповноту й незавершеність його усталеної картини. Адже так історично склалося, що дисципліна, яку позначають терміном "загальна психологія", сформувалася не як теоретична підвалина чи каркас психологічної науки в цілому (про це див. наприклад, у **[34]**), а фактично як психологія індивіда, нехай і соціалізованого, соціально детермінованого тощо. Через те за-

[7] О.М. Леонтьєв стверджував, що не можна заганяти свідомість "під черепну кришку", оскільки це означає "загнати її в труну" **[10, с. 308]**.

гальна психологія в її нинішньому вигляді не може самотужки бути стрижнем психологічного знання. Якщо виходити з низки методологічних міркувань, для яких тут бракує місця, разом із нею його стрижень мають утворювати, з одного боку, соціальна психологія, з другого – психофізіологія.

Отже, всупереч твердженням М. Догана, соціальна психологія не позбавляє психологічну науку її пізнавальної території, а навпаки, цю територію істотно розширює. І саме цим визначається статус соціальної психології як фундаментальної психологічної дисципліни та її місце у системі сучасного психологічного знання.

## ВИСНОВКИ

Не вдаючись до надто детального відтворення основного змісту викладеного вище, вважаємо за можливе обмежитися такими підсумковими тезами:

**1.** Міф про зародження соціальної психології "в лоні двох батьківських наук" (соціології і психології) не витримує критики з погляду історичних реалій. Цей міф, а відтак і концепт подвійної референції соціальної психології, належать до контрпродуктивних під кутом зору перспектив її дальшого розвитку.

**2.** Як наука, що вивчає особливий клас психічних явищ, соціальна психологія є наукою психологічною і ніякою іншою бути не може. Тому прецеденти інкорпорації соціально-психологічного пізнання в інші науки слід розглядати як специфічні форми взаємодії (зв'язків) психології із цими науками.

**3.** Як і кожна наукова дисципліна, соціальна психологія має визначати свій предмет, змістовий обсяг і своє місце у системі наук самостійно, виходячи з розуміння власних теоретико-методологічних підстав та історії власного розвитку, а не із розуміння предметів наук, що з нею межують.

**4.** Предметом соціальної психології правомірно вважати індивідуальні та надіндивідуальні (групові, колективні, масові) психічні явища, що зумовлюються історичною та культурною єдністю людей, їх взаємодією, спільною діяльністю і виявляються в особливостях індивідуальної, групової та міжгрупової поведінки.

**5.** Соціальна психологія розширює предметне поле психологічної науки у цілому до його дійсних онтологічних меж, що зумовлює її місце у системі психологічного знання як однієї з найважливіших, фундаментальних дисциплін.


1. *Андреева Г. М.* Социальная психология : учеб. для высш. учеб. заведений / Г. М. Андреева. – 5-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 363 с.

2. *Андреева Г.М.* Зарубежная социальная психология XX столетия: Теоретические подходы : учеб. пособие для вузов / Г. М. Андреева, Н. Н. Богомолова, Л.А. Петровская. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 288 с.

3. *Бергер П.* Социальное конструирование реальности: Трактат по социол. знания : [перевод] / Питер Бергер, Томас Лукман. – М. : Моск. филос. фонд, 1995. – 322 с.

4. *Блумер Г.* Коллективное поведение / Г. Блумер // Американская социологическая мысль: тексты. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 168–215.

5. *Бутилье Р.* Кризис в социальной психологии: опыт сравнения двух направлений / Р. Бутилье, Ч. Роуэд, Э. Свендсен // Социальная психология: саморефлексия маргинальности: Хрестоматия / РАН. ИНИОН. Лаб. Социологии ; отв. ред. М. П. Гапочка ; ред.-сост. Е.В. Якимова. – М. : ИНИОН, 1995. – С. 173–198.

6. *Велитченко Л.К.* Методологічні та теоретичні проблеми психології: програмний конспективний довідник / Л.К. Велитченко, В.І. Подшивалкіна. – Одеса: СВД Черкасов, 2009. – 279 с.

7. *Гарфинкель Г.* Исследования по этнометодологии / Г. Гарфинкель. – СПб.: Питер, 2007. – 335 с.

8. *Гофман А.Б.* Социология Эмиля Дюркгейма / А.Б. Гофман // Социология. Ее предмет, метод, предназначение. – 3-е изд., доп. и исправл. / Дюркгейм Э.; пер с фр., сост., вступ. ст. и примеч. А. Гофмана. – М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2008. – С. 7– 44.

9. *Гофман А.Б.* Существует ли общество? От психологического редукционизма к эпифеноменализму в интерпретации социальной реальности / А. Б. Гофман // Социс. – 2005. – №1. – С. 18–25.

10. Дискусссия о проблемах деятельности / А.Н. Леонтьев // Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М. : Смысл ; Изд. центр "Академия", 2005. – С. 303–338.

11. *Доган М.* Социология среди социальных наук / М. Доган // Социс. – 2010. – №10. – С. 3–13.

12. *Дюркгейм Э.* Социология. Ее предмет, метод, предназначение. – 3-е изд., доп. и исправл. / Дюркгейм Э.; пер. с фр., сост., вступ. ст. и примеч. А. Гофмана. – М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2008. – 400 с.

13. *Журавлёв А.Л.* Особенности междисциплинарных исследований в современной психологии / А.Л. Журавлёв // Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива / отв. ред. А. Л. Журавлёв, А. В. Юревич. – М. : Ин-т психологии РАН, 2007. – С. 15–32.

14. *Журавлёв А.Л.* Социальная психология : учеб. пособие / А.Л. Журавлёв, В.А. Соснин, М.А. Красников. – М. : ФОРУМ: ИНФРА-М, 2006. – 416 с.

15. *Звоницкая А.* Опыт теортической социологии : Т. 1. Социальная связь / А. Звоницкая. – К. : И.И. Самоненко, 1914. – 294 с.

16. *Зинченко В.П.* Человек развивающийся: Очерки российской психологии / В.П. Зинченко, Е.Б. Моргунов. – М. : Тривола, 1994.– 304 с.

17. *Кон М.Л.* Социальная структура и личность: подлинно социологический подход к социальной психологии / М.Л. Кон // Социальная психология: само-

рефлексия маргинальности: Хрестоматия / РАН. ИНИОН. Лаб. Социологии ; отв. ред. М.П. Гапочка ; ред.-сост. Е.В. Якимова. – М. : ИНИОН, 1995. – 252 с. – С. 161–172.
18. *Корнєв М.Н.* Соціальна психологія : підручник / М.Н. Корнєв, А.Б. Коваленко. – К. : Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка, 1995. – 304 с.
19. *Кравченко С.А.* Социология в движении к взаимодействию теоретико-методологических подходов / С.А. Кравченко // Социс. – 2011. – №1. – С. 11–18.
20. *Лебон Г.* Психология масс: [пер. с фр.] / Гюстав Лебон // Психология народов и масс / Г. Лебон. – Челябинск : Социум, 2010. – С. 171 – 378
21. *Левин К.* Теория поля в социальных науках / Курт Левин ; [пер. Е. Сурпина]. – СПб. : Речь, 2000. – 364 с.
22. *Мазилов В. А.* История психологии в контексте истории гуманитарного знания (Рецензия на книги Роджера Смита "История гуманитарных наук" и "История психологии") / В.А. Мазилов, Ю.Н. Слепко // Методология и история психологии. – 2009. – Т. 4. – Вып. 2. – С. 178–186.
23. *Максименко С.Д.* Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : КММ, 2006. – 240 с.
24. *Маслоу А.* Психология бытия / Абрахам Маслоу. – М. : Рефл-бук, 1997б. – 304 с.
25. *Мейжис И.А.* Социальная психология общественного развития : учеб. пособие / И.А. Мейжис, Л.Г. Почебут. – К. : Миллениум, 2007. – Ч. 1. – 310 с.
26. *Москаленко В.В.* Соціальна психологія : підручник / В.В. Москаленко. – 2-ге вид., випр. та доп. – К. : Центр учбової л-ри, 2008. – 688 с.
27. *Московичи С.* Век толп: исторический трактат по психологии масс / Серж Московичи ; [пер. с фр. Т.П. Емельяновой]. – М. : Академический проект, 2011. – 395 с.
28. *Московичи С.* Область социальной психологии / Серж Московичи // Социальная психология. – 7-е изд. / под ред. Сержа Московичи. – СПб. : Питер, 2007. – С. 18–35.
29. *Московичи С.* Социальные представления: исторический взгляд / Серж Московичи // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16, № 1. – С. 3–18.
30. *Ньюком Т.М.* Социально-психологическая теория: интеграция индивидуального и социального подходов / Т.М. Ньюком // Современная зарубежная социальная психология. Тексты / под ред. Г.М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой, Л. А. Петровской. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 16–31.
31. *Орбан-Лембрик Л.Е.* Перспективні напрямки розвитку соціальної психології в контексті реальних потреб суспільства / Лідія Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 5–26.
32. *Орбан-Лембрик Л.Е.* Соціальна психологія : посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 446 с.
33. Основи соціальної психології : навч. посіб. / Акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології ; за ред. М.М. Слюсаревського. – К. : Міленіум, 2008. – 496 с.
34. *Петровский А.В.* Теоретическая психология как основание "общей" психологии / А.В. Петровский // Вопросы психологии. – 2000. – №4. – С. 3–8.
35. *Пэнто Р.* Методы социальных наук: пер с фр. / Р. Пэнто, М. Гравитц. – М. : Прогресс, 1972. – 372 с.
36. *Роменець В. А.* Історія психології XX століття : навч. посіб. / В. А. Роменець, І. П. Манохa. – К. : Либідь, 1998. – 992 с.
37. *Слюсаревський М.М.* "Ми" і "Я" в сучасному світі: Вибрані твори / М.М. Слюсаревський. – К. : Міленіум, 2009. – 340 с.
38. *Смит Р.* История психологии : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений, обучающихся по направл. "Психология" и психол. спец. / Р. Смит ; [пер. с англ. А. Р. Дзкуя, К. О. Россиянова]. – М. : Академия, 2008. – 403 с.
39. Современная зарубежная социальная психология. Тексты / под ред. Г.М. Андреевой, Н.Н. Богомоловой, Л.А. Петровской. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 255 с.
40. Социальная психология / под ред. С. Московичи. – 7-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 592 с.
41. Социальная психология: саморефлексия маргинальности: Хрестоматия / РАН. ИНИОН ; Лаб. социологии ; отв. ред. М. П. Гапочка ; ред.-сост. Е.В. Якимова. – М. : ИНИОН, 1995. – 252 с.
42. *Страйкер Ш.* Еще раз о двух психологиях / Ш. Страйкер // Социальная психология: саморефлексия маргинальности: Хрестоматия / РАН. ИНИОН. Лаб. социологии ; отв. ред. М. П. Гапочка ; ред.-сост. Е.В. Якимова. – М. : ИНИОН, 1995. – С. 199–212.
43. *Тарасенко В.І.* Соціологія // Соціологія: короткий енциклопедичний словник / за заг. ред. В.І. Воловича. – К. : Укр. Центр духовної культури, 1998. – С. 516 – 520.
44. *Тернер Р.Х.* Личность в обществе: вклад социальной психологии в социологию / Р. Х. Тернер // Социальная психология: саморефлексия маргинальности: Хрестоматия / РАН. ИНИОН. Лаб. социологии ; отв. ред. М.П. Гапочка ; ред.-сост. Е.В. Якимова. – М. : ИНИОН, 1995. – С. 136–160.
45. *Франк С.Л.* Духовные основы общества. Введение в социальную психологию / С.Л. Франк // Духовные основы общества / С.Л. Франк. – М. : Республика, 1992. – С. 13–146.
*46. Шихирев П.Н.* Современная социальная психология / П.Н. Шихирев. – М. : ИП РАН; КСП+; Деловая книга, 2000. – 448 с.
47. *Штейнберг С.* Рецензія на Gesellschaft und Einzelwesen. Eine methodologische Studie von Dr. Th. Kistiakowski, Berlin. 1899. 205 p. // Жизнь. – СПб., 1899. – Т. 10. – С. 379–381.
48. *Юревич А.В.* Психология и методология : [монография] / Андрей Владиславович Юревич. – М.: Изд-во Ин-та психологии РАО, 2005. – 312 с.
49. *Allport F.H.* Social Psychology / F. H. Allport. – Boston : Houghton Mifflin Company, 1924. – 433 p.
50. *Allport G.W.* The historical background of modern social psychology / G.W. Allport // The handbook of social psychology / Ed. G. Lindzey, E. Aronson. – 2nd ed. – Addison-Wesley, 1968. – Vol. 1. – P. 3–56.
51. *Castells M.* The Rise of the Network Society / Castells M. – 2-nd ed. – Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. – 594 p.
52. *Durkheim E.* Sociologie et philosophie / E. Durkheim. – Paris : PUF, 1924. – 228 p.
53. *Farr R.* Roots of Modern Social Psychology (1872–1954) / R. Farr. – Oxford : Wiley-Blackwell, 1996. – 206 p.
54. *House J.S.* The three faces of social psychology / J.S. House // Sociometry. – 1977. – Vol. 40. – P. 161–171.
55. *Jones E.E.* Foundations of social psychology / E. E. Jones , H.B Gerard. – New York : Wiley, 1967. – 743 p.
56. *Kruglanski A.* The making of social psychology / A. Kruglanski // Handbook of the History of Social Psychology / A. W. Kruglanski, W. Stroebe (Eds). – New York : Psychology Press, 2012. – P. 3–17.
57. *Liska A. E.* The dissipation of sociological social psychology / A. E. Liska // American sociologist. – 1977. – Vol. 12. – P. 2–8.

58. *Moscovici S.* Theory and society in social psychology / S. Moscovici // The context of social psychology / Ed. J. Israel, H. Tajfel. –London : Acad. Press, 1972. – P. 17–68.
59. *Sherif M.* Social psychology / M. Sherif, C. Sherif. – New York : Harper & Row, 1969. – 636 p.
60. *Stryker S.* Developments in two social psychologies / S. Stryker // Sociometry. – 1977. – Vol. 40. – P. 145–160.
61. *Zajonc R.B.* Social psychology: an experimental approach / R. B. Zajonc. – Belmont : Wadsworth Pub. Co.,1966. – 120 p.

## АНОТАЦІЯ

*Слюсаревський Микола Миколайович.*

**Історіогенез соціальної психології як джерело уявлень про її змістовий обсяг, дисциплінарну побудову та науковий статус.**

Стаття спростовує міф про зародження соціальної психології "в лоні" двох наук – соціології та психології, що спричиняє до тлумачення її як "гібридної" субдисципліни з невиразним науковим статусом. Уточнено місце соціальної психології у системі психологічного знання. Показано, що вона розширює предметне поле психологічної науки в цілому до його дійсних онтологічних меж і тим самим є однією з найважливіших, фундаментальних психологічних дисциплін сучасної соціогуманітаристики.

**Ключові слова:** *соціальна психологія, історіогенез, змістовий обсяг, предметне поле, дисциплінарна побудова, науковий статус, система психологічного знання.*

## АННОТАЦИЯ

*Слюсаревский Николай Николаевич.*

**Историогенезис социальной психологии как источник представлений о ее содержательном объеме, дисциплинарном строении и научном статусе.**

Статья опровергает миф о зарождении социальной психологии "в лоне" двух наук – социологии и психологии, который ведет к истолкованию ее как "гибридной" субдисциплины с невнятным научным статусом. Уточняется место социальной психологии в системе психологического знания. Показано, что она расширяет предметное поле психологической науки в целом до его действительных онтологических пределов и тем самым является одной из важнейших, фундаментальных психологических дисциплин современной социогуманитаристики.

**Ключевые слова:** *социальная психология, историогенезис, содержательный объем, предметное поле, дисциплинарное строение, научный статус, система психологического знания.*

## ANNOTATION

*Slyusarevskyy Mykola.*

**Historical Genesis of Social Psychology as Source of Conceptions about its Notional Volume, Disciplinary Construction and Scientific Status.**

The article denies the myth about germination of social psychology in "bosom" of two sciences – sociology and psychology, which causes its interpretation as "hybrid" subdiscipline with indistinct scientific status. The place of social psychology in the system of psychological knowledge has been clarified. It has been demonstrated that it expands the subject field of psychological science in general to its real ontological margins and is one of the most important, fundamental psychological disciplines of modern sociohumanitarian science.

**Key words:** *social psychology, historical genesis, notional volume, subject field, disciplinary construction, scientific status, system of psychological knowledge.*

**Надійшла до редакції 5.03.2013.**

## КАЛЕНДАР МІЖНАРОДНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ

***20 червня 2013 року.***
2-а конференція із прикладних якісних досліджень у психології (м. Дербі, Велика Британія).
*Довідки:* Dr. Carrie Childs, e-mail: c.childs@derby.ac.uk,
web: http://www.derby.ac.uk/conferences/applied-qualitative-research-conference

***31 липня – 4 серпня 2013 року.***
121-е щорічне зібрання Американської психологічної асоціації (м. Гонолулу, штат Гаваї, США).
*Довідки:* 750 First Street NE, Washington, DC 20002-4242, тел.: 800-374-2721; 202-336-5500,
web: www.apa. org/convention

***5–7 липня 2013 року.***
1-й об'єднаний євроазіатський конгрес із психотерапії (19-й конгрес Європейської асоціації психотерапії та 7-й Паназіатський конгрес із психотерапії) "Психотерапія без кордонів: минуле, сучасне та майбутнє" (м. Москва, Російська Федерація).
*Довідки:* Павел Окаев, e-mail: opa@msk.welt.ru, тел.: +7 (495) 933-78-78 доб. 119;
София Камалова, e-mail: eurasian.psy-chotherapy@gmail.com, тел.: + 7 (916) 062-00-26, web: www.oppl.ru